

Ari ja Helena Honka-Hallila

Turun muuttuvat elokuvateatterit

Elokuvateatteri on sekä paikallista että kansainvälistä liike- ja huvitoimintaa. Paikalliset vaatimukset näkyvät etenkin teatterin sijainnissa ja kilpailutilanteeseen vastaamisessa, kansainväliset taas tekniikassa, ohjelmistossa ja yleismaailmallisissa trendeissä. Seuraavassa käymme läpi suomalaisittain keski-suuren mutta muuten pienen Turun kaupungin elokuvateatterien muutoksia.

Turun elokuvateatterit ovat perinteisesti sijainneet mahdollisimman lähellä liikekeskustan ydintä eli Kauppatoria. Tämä on tullut viime aikoinakin näkyviin Finnkinon etsiessä sopivaa sijaintipaikkaa teatteriryppäälleen: se ei saisi olla korttelia kauempana torilta. Vaatimus johtuu tietenkin siitä, että kaupungin sisäinen liikenne kulkee torin kautta, mutta myös siitä, että keskustan liike- ja ravintolatoiminta on keskittynyt samoihin kortteleihin. Kaikki elokuvateatterit, jotka seuraavassa mainitaan, ovat sijainneet tai sijaitsevat korkeintaan runsaan puolen kilometrin päässä torista, kauimmaisestikin, toisella puolella Aurajokea ollut Kosmorama/Atena ja Eerikinkadun varren Kino Turku. Kauempana sijainnut Veistämöntorin Tango jäi 1910-luvulla lyhytikäiseksi ja Kino Pansiola oli 1950-luvun työväentaloteatteri Pansiossa.

Turun keskustan elokuvateatterit voi jakaa rakentamistavan mukaan kolmeen ryhmään: olemassa oleviin tiloihin tehtyihin, uudisrakennuksiin ja vanhojen rakennusten laajennuksiin. Olemassa oleviin tiloihin rakennettu teatteri on liiketoimintana jonkinmoista uuden bisneksen tai paikkakunnan tunnustelua. Tällaisiin kuului Turun ensimmäinen elokuvateatteri, liikehuoneistoon tehty Eläviä Kuvia Maailman Ympäri. Samanlaisia olivat Suurtorin varrella vähän aikaa toiminut Kosmorama/Atena sekä Hotelli Phoenixin ravintolasaliin sijoitettu Arkadia. Nämä kaikki nickelodeon-aikakauden teatterit toimivat melko lyhyen ajan.

Turun Eläviä Kuvia Maailman Ympäri -teatteri avattiin marraskuussa 1905 Priman talossa, osoitteessa Venäjän Kirkkokatu (Yliopistonkatu) 23. Se oli rakennettu kivitalon katutason yksihuoneiseen liikehuoneistoon. Kadulta

pääsi suoraan elokuvasaloniin ja lippu ostettiin sisäänkäynnin vierestä. Elokuvateatteri toimi vuoteen 1908. Kosmorama-niminen elokuvateatteri puolestaan avattiin syyskuussa 1907 sokerileipuri Lehtisen talossa, Nikolaintori (Vanha Suurtori) 7, entisessä kauppahuoneistossa. Uudessa Aurassa kerrottiin, että elokuvateatterin tunnisti ulkopuolelta: “—jo akkunoissa olevat maalaukset osoittavat, että tässä on jonkunmoinen teatteri.” Teatterin esityssali oli lehden mukaan “pienenpuoleinen, mutta aistikkaasti sisustettu”. Kosmoraman saliin mahtui noin 200 katsojaa. Teatterin nimi oli 1909-1913 Atena (Athena). Arkadia-elokuvateatteri alkoi toimia joulukuussa 1909 hotelli Phoenixin talossa, Aurakatu 7:ssä, entisestä ravintolasalista kunnostetuissa tiloissa.

Valmiiden tilojen muokkaaminen teatteriksi ei ole rajoittunut toiminnan alkuvuosiin, vaan uudiskäyttöä on esiintynyt myöhemminkin. Suomi-Filmi rakennutti 1955 Kino Ritzin Puutarhakatu 8:aan Maalaistentaloon tulipalossa tuhoutuneen kaupunginteatterin tiloihin. Talon oli suunnitellut arkkitehti Alvar Aalto 1927. Teatteritilat muutettiin elokuvateatteriksi Lauri Sipilän suunnitelmien mukaan. Ensimmäisessä kerroksessa olivat avarat aulatilat, joissa oli runsaasti mainoskaappeja. Toisessa kerroksessa oli iso teatterisali, johon sisäänkäynti oli salin puolivälistä kummaltakin puolelta. Istuimet olivat yhtenäisinä riveinä salin keskellä. Teatterissa oli 640 istumapaikkaa.

Bio Boston rakennettiin 1961 Turun rakennusmestareiden talon juhlasaliin ja Maxim-teatterit 1979 Vähäväkisten talon juhlasaliin ja kahvilaan. Juhlasalista tehtiin 207-paikkainen elokuvateatteri ja kahvilasta 65-paikkainen sali. Teatterin konehuone oli salien välissä, joten sieltä voitiin hoitaa molemmat teatterit. Teatterit toimivat 1980-luvun puoliväliin asti. Myös Astor (Diana) rakennettiin 1967 Humalistonkadulle tilaan, jossa oli aiemmin ollut pieniä liikehuoneistoja.

Varsinaisia itsenäisiä elokuvateattereiksi jo varhain tehtyjä rakennuksia ovat olleet Turun Biografi Teatteri, uusi Kosmorama ja sisäpihalle tehty Scala. Molemmat kadunvarteen tehdyt elokuvateatterit suunnitteli arkkitehti Alex Nyström. Kummassakin oli samantapainen pohjaratkaisu: sisäänkäynti päässä, aula ja pitkänomainen teatterisali. Hyvä näkyvyys ja katsomon nousu taaksepäin olivat varta vasten elokuvateattereiksi tehdyissä saleissa alusta asti normeja. Kosmoramassa katsomo nousi selvästi taaksepäin, kun Biografi Teatterissa oli osa noususta toteutettu korokkeiden avulla.

Kauppias Willberg, joka oli edellisenä vuonna alkanut hoitaa Eläviä Kuvia Maailman Ympäri -teatteria Turussa rakennutti 1906 Turun Biografi Teatterin Humalistonkatu 2:een. Willbergin muuttuminen teatterinhoitajasta omistajaksi on selvä merkki elokuvatoiminnan nopeasta vakiintumisesta Turussa. Arkkitehti Nyström työskenteli Turussa vuodesta 1899 ja suunnitteli paljon erityyppisiä rakennuksia, kuten kansallisromanttisen Biologisen museon 1907. Hänen suunnittelemansa elokuvateatteri tehtiin tiilestä ja se oli lähes suorakaiteenmuotoinen; toinen seinä oli salin peräosan kohdalta kaareva. Rakennuksen päätyfasadi, jossa oli kaksi kaariholvia, oli kadulle. Rakennuksen malli johtui suoraan käytettävissä olevasta tonttitilasta. Teatterin päädyssä olleiden holvikaarien alta pääsi eteiseen, jossa oli lasiseinäinen lipunmyyntikoju. Myyntikojun yläpuolella oli konehuone, jonne kuljettiin kojun katossa olevasta luukusta. Eteisestä noustiin pari rappua saliin. Valkokankaan vasemmalla puolella viistoseinän takana oli mekaaninen piano ja valkokankaan edessä orkesteritila.

Turun Biografi Teatterin sali oli suorakaiteenmuotoinen ja sen penkit olivat suorissa riveissä. Tämä piirre oli vallitseva aina 1950-luvulle asti,

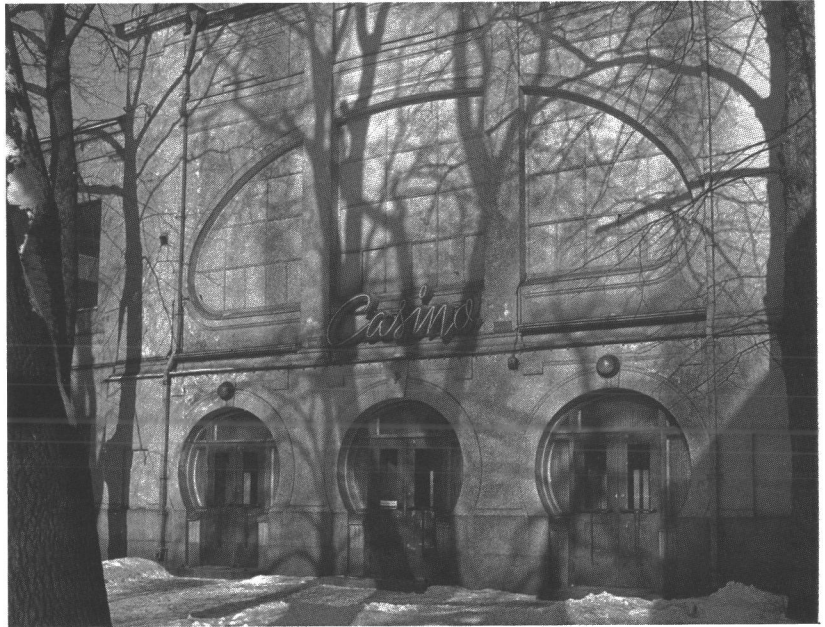
poikkeuksena 1930-luvun Kino-Palatsi, jossa penkit kiinnitettiin viuhkamaisesti.

Nyströmin suunnitteleman uuden Kosmoraman rakennutti Pohjoismaiden Tuonti Oy 1925 Kauppiaskatu 13:een. Teatterin sisäänkäynti oli päädyssä. Rakennuksen edessä kasvoi iso puu, minkä vuoksi teatterin sisäänkäynti oli pari metriä kadunreunasta, jossa oli portaiden yläpuolella teatterin mainos. Kadulta nousivat portaat teatterin ovelle. Eteinen oli suorakaiteenmuotoinen ja siitä oli ovet teatterisaliin kassan kummaltakin puolelta. Salissa oli permantopaikkoja ja pieni parveke, jonka takana oli konehuone. Valkokankaan edessä oli orkesterisyvennys, kuten muissakin mykän elokuvan kaudella rakennetuissa teattereissa. Teatterisalin seinät oli marmoroitu vaaleaan sävyyn ja niitä koristivat tummanharmaat pylväät. Istuimet olivat ruskeat ja lehtitietojen mukaan mukavat.

Arkkitehti Fritjof Strandell suunnitteli 1910 apteekkari Strandellille Linnankatu 19:ään Apteekkitalon sisäpihalle elokuvateatteri Scalan Nordiska Biografkompaniet Fernander & Hallsethin käyttöön. Sisäpihalle pääsi sekä Kristiinankadun että Linnankadun puolelta. Teatterirakennus oli suorakaiteenmuotoinen, ja pitkänomainen aula oli salin rinnalla. Pitkä sivu oli julkisivu ja sieltä oli kolme sisäänkäyntiä eteisaulaan. Kassa oli aulan toisessa päässä parvekkeenportaiden vieressä. Aulasta oli saliin neljä sisäänkäyntiä salin pitkältä sivulta ja niiden välissä malakiittipilasterit, jollaiset oli myös salissa valkokankaan molemmin puolin. Salissa oli keskellä käytävä ja sivulta neljä sisäänkäyntikäytävää. Parvekkeen sisäänkäynti oli sivusta ja parvekkeella oli keskikäytävä. Lehdissä teatterin sanottiin olevan aistikkaasti sisustettu.

Pohjoismainen Biografi Komppania Fernander & Hallseth rakensi 1907 Eerikinkatu 19:een elokuvateatteri Olympian laajentamalla 1878 rakennettua tiilistä varistorakennusta. Teatteri oli pitkä ja kapea pulpettikattoinen rakennus, jonka päätyfasadi oli Eerikinkadulle. Sen suunnitteli helsinkiläinen Hugo Rancken. Olympiia vastapäätä Eerikinkatu 20:een rakennettiin 1927 liike- ja asuinrakennuksen jatkeeksi arkkitehti Albert Richardtsonin suunnittelema elokuvateatteri Bio-Bio. Uudisrakentamisen yhteydessä viereisen 1876 rakennetun kivitalon fasadi uudistettiin klassistiseen tyyliin. Elokuvateatteri oli suorakaiteenmuotoinen rakennus. Eteiseen oli kadulta kolme sisäänkäyntiä. Eteishalli oli suorakaiteenmuotoinen ja siitä oli kaksi sisäänkäyntiä saliin. Sekä permannon että parvekkeen lattiat kohosivat takaosaa kohden. Teatterin konehuone oli salin takaosassa permantotasossa. Teatterisali oli maalattu hillityillä väreillä. Uutta oli se, että salissa ei ollut kattovalaisimia vaan seinien yläosassa oli himmeälasiset lyhdyt. Istuimet olivat mukavat ja tuuletus toimi.

Casino- ja Metropol-elokuvateatterit oli molemmat suunniteltu sekä teatteri- että elokuvaesityksiä varten. Metropol avattiin syyskuussa 1908 Eerikinkatu 10:ssä. Se oli tehty Fritjof Strandellin suunnitelmien mukaan Hamburger Börsin piharakennukseen. Kivinen piharakennus oli rakennettu 1824 yksikerroksiseksi mutta muutettu Turun palon jälkeen 1830 kaksikerroksiseksi. Rakennuksessa oli varasto, paja ja asuintiloja. Kun rakennus 1908 muutettiin elokuvateatteriksi, sen päätyyn tehtiin kaareva jugendtyylinen jatko-osa, johon tuli sisäänkäynti ja suuri soikea lämpiö, jonka kaarevalla seinällä oli seitsemän kuusiruutuista ikkunaa. Eteisen sisäänkäynnin vastaisella puolella oli lippukassa. Eteisestä pääsi saliin, jossa penkkirivit oli jaettu kahdella käytävällä kolmeen osaan. Teatterissa oli parveke konehuoneen kummallakin puolella; se kaartui sivuille ja jatkui teatterin etuosaan asti.

Vanhan Casinon julkisivu (1957). Kuva: SEA.

Niihin oli korkeampi hinta kuin permannolle. Sivuparvekkeiden etuosasta oli kuitenkin huono näkyvyys valkokankaalle ja ne oli suunniteltu elävää näyttämöä varten. Sekä salin että parvekkeen lattiat nousivat portaittain takaosaa kohden. Salin takaosassa oli lämmityslaitteena kaksi kaakeliuunia. Salissa oli valkokangas ja sen takana näyttämö, jonka molemmin puolin oli kahdessa kerroksessa pukuhuoneet, joiden välillä oli kierreportaat. Teatteriin pääsi Kauppatorin puolelta Hotelli Hamburger Börsin porttikäytävän kautta. Porttikäytävän yläpuolella oli teatterin nimi isoin kirjaimin. Lehdissä teatterin kerrottiin olevan komea ja hyvällä maulla koristeltu. Teatterissa esiintyi myös taiteilijoita, mm. soittajia ja tanssijoita.

Varatuomari Gustaf Adolf Plathin rakennutti Venäjän Kirkkokatu (Yliopistonkatu) 29:ään vuonna 1912 arkkitehti August Krookin suunnitteleman jugendtyylisen elokuvateatteri Casinon. Se oli Turun hienoin ja ylellisin ja toteutti parhaiten ajan elokuvapalatsi-idea, jonka komein suomalainen esimerkki oli Helsingin Kino-Palatsi. Teatterin eteen Yliopistonkadun puolelle jäi pieni puisto. Teatterin fasadia hallitsi toisen kerroksen suuri kolmiosainen puolipyöreähkö ikkuna ja ensimmäisessä kerroksessa oli kolme kaarevaa aukkoa, joista keskimmaisessä oli ikkuna ja sivulla olevissa pariovet, joita kehystivät kaarevat ikkunat. Ikkunoissa oli koristeelliset lasimaalaukset, jotka oli tehty turkulaisessa Willy Baerin ateljeessa. Fasadi oli samanlainen kuin ehdotuksessa, jolla Krook oli osallistunut Turun kaupunginkirjaston suunnittelukilpailuun.

Isossa eteisessä oli kummallakin puolella kassa. Teatterisaliin pääsi suoraan eteisestä ja lisäksi salin kummallakin puolella oli aula, josta pääsi kahdesta ovesta saliin. Eteisaulasta oli portaat yläkertaan, jossa oli keskellä parveke ja kummallakin sivulla kuusi parvekeaitiota. Saliin mahtui noin 500 katsojaa. Konehuone oli parvekkeen keskellä. Salissa oli valkokankaan takana iso näyttämö pukuhuoneineen, sillä sali oli ajateltu myös näytelmiä ja operetteja varten. Salin seinät olivat lämpimän punaruskeat ja kummallakin seinällä oli viisi vihreää pylvästä. Katto oli valkoinen ja siinä oli 95 lampua. Lattia oli

punainen ja käytävillä oli punaiset matot. Casinon salissa permannolla olivat kaikki istuimet kiinteissä riveissä olevia nojatuoleja. Parvekkeen takaosassa oli samanlaiset tuolit, mutta sivuparvekkeiden aitoissa oli kussakin kuusi irrallista wieniläistuolia.

Casinon kalustaminen pelkillä nojatuoleilla osoitti, että ainakaan alussa yleisöksi ei odotettukaan köyhää kansaa. Mykän elokuvan aikakaudella 1930-luvun alkuun asti oli enemmän sääntö kuin poikkeus, että teattereissa oli erihintaisia istuimia. Itsestään selvintä käytäntö näyttää olleen ensimmäisissä elokuvateattereissa: Maailman Ympäri -teatterissa pääsyliput jaoteltiin paikan mukaan neljään hintaluokkaan. Arkadiassa oli eri hintaluokkien istuimet maalattu eri värein ja samat värit toistuivat pääsylipuissa, joten oikea paikka oli helppo löytää. Scalassa salissa ja parvekkeelle oli sijainnin mukaan erityyppisiä istuimia ja ne oli jaettu hintaluokkiin. Salin keskiosassa ja parvekkeen etuosassa oli nojatuolirivit. Salissa oli nojatuolien edessä ja salin takaosassa kääntötuolit ja aivan salin etuosassa edullisimmat selkänöjattomat penkkirivit. Turun Biografi Teatterista on tarkat tiedot, miten istumapaikat oli hinnoiteltu sijainnin ja istuimen laadun mukaan. Parhaat paikat olivat salin keskivaiheilla, josta oli paras etäisyys valkokankaalle. Niiden hinta oli 1 mk. Siitä taakse- ja eteenpäin hinta aleni: taakse 75 p ja 50 p, eteen 50 p ja 25 p. Lähinnä valkokangasta olleissa penkeissä ei ollut edes selkänöjaa ja niiden hinta oli 15 p tai vain 10 p.

Elokuvateattereilla oli myös keskinäinen tasoeronsa. Kun Suomen elokuvateatterit jaettiin 1940-luvulla neljään hintaluokkaan A, B, C ja D erilaisten kriteerien perusteella, Helsingin komeimmat ensi-iltateatterit kuuluivat A-hintaryhmään. Pääosa turkulaisista teattereista kuului B-hintaryhmään mutta Kaleva (alk. Biografi Teatteri), Rialto (ent. Metropol) ja Scala olivat C-ryhmää.

Maamiesten Kauppatalo- ja Asunto-osakeyhtiön taloon Kauppiaskadun ja Yliopistonkadun kulmatontille rakennettiin 1927 tontin sisäosaan elokuvateatteri Kinola Turun Kino Oy:lle, jonka omisti Juho E. Rannikko kahden poikansa kanssa. Rakennuksen suunnitteli helsinkiläinen Väinö Toivio ja se edusti tyyliltään klassismia. Elokuvateatteri näkyi rakennuksen Kauppiaskadun puoleisessa fasadissa vain sisäänkäyntinä ja varsinainen teatterirakennus oli sisäpihalla. Kinolan sisäänkäynti oli komea ja sen houkuttelevuutta lisäsivät porraskäytäväsyvennyksessä olevat mainoskaapit, joissa oli kuvia esitettävistä elokuvista.

Kinolakin oli lähes suorakaiteenmuotoinen. Konehuone oli sijoitettu Tampereella vastikään sattuneen Imatra-teatterin palon vuoksi tiukennettujen

Tungosta
Kinolan
ulkopuolella
1930-luvun
lopulla.
Kuva: SEA.

Kino-Palatsin aula. Kuva: SEA.

paloturvallisuusmääräysten mukaan siten, että sinne pääsi vain ulkokautta. Samojen määräysten mukaan konehuoneen ja salin välissä piti olla kiviseinä. Teatterisalin takaosassa oli kuusi yksityisaitiota ja kahdeksan permantoaitiota, joista eteenpäin olivat varsinaiset permantopaikat. Teatterisalin katossa oli erikoinen tiffanytekniikalla tehty koristeellinen valaisin. Teatterin sisustuksen suunnitteli Y. Vaskinen Helsingistä. Insinööri Yrjö Rannikko, yksi teatterin omistajista ja esitystekniikan asiantuntija, suunnitteli teatterin valaistuksen ja muut tekniset laitteet. Teatterin uutuuksia oli valaistuksen himmennin. Esirippu hoidettiin aluksi käsin: joku paikannäyttäjytyöistä veti verhot auki ja kiinni. Myöhemmin avaaminen ja sulkeminen hoidettiin suoraan konehuoneesta.

Vuonna 1936 avattiin yleisölle Kino-Palatsi Eerikinkatu 7:ssä Lintulan talossa. Funkishenkinen rakennus oli tehty 1932 arkkitehti Albert Richardtsonin piirustusten mukaan ja siihen tuli urheilutiloja, esimerkiksi tennishalli. Siihen piti tulla myös uimahalli, mutta lamavuosien uusien kannattavuuslaskelmien jälkeen Suomi-Filmi sai muuttaa uimahallin arkkitehti Erik Bryggmanin suunnitelmien mukaan elokuvateatteriksi. Arkkitehti tutustui ulkomaisiin elokuvateattereihin. Tuloksena oli monella tavalla uudenlainen moderni teatteri, johon katsojia houkutteli sisäänkäynnin yläpuolella oleva punainen neonmainos. Katsojien viihtyisyyteen kiinnitettiin erityistä huomiota. Aulatilat olivat tilavat ja ilmat. Valaisimet oli valmistanut Oy Taito. Aulassa oli elokuvateattereissa harvinainen vaatenaulakko, johon saattoi jättää vaatteet säilytykseen. Saliin, jossa oli sekä permanto- että parvekepaikkoja, mahtui noin 600 katsojaa. Salissa istuimet olivat keskellä yhtenäisinä kaarevina riveinä ja kummaltakin sivulta oli neljä sisäänkäyntiä viuhkamaisesti polveilevassa seinässä. Istuimet olivat veljekset Lampilan tehtaan tuotantoa, pehmustetut ja päällystetyt tummanpunaisella kankaalla. Salin seinät oli päällystetty vaaleanharmaalla kankaalla sekä sisä- että ulkopuolelta. Valkokankaan edessä oli upea esirippu, jonka oli suunnitellut rouva Katri Warén-Waris. Elokuvaesityksen juhlavuutta lisäsi se, että verhot olivat aluksi kiinni ja ne avattiin elokuvan alkaessa ja suljettiin taas sen loputtua. Teatterissa oli kaksi

esityskonetta, joten elokuvaesitys oli yhtenäinen ilman väliaikoja. Yhtenäinen esitys mahdollisti sen, että sali oli voitu suunnitella sivuilta täytettäväksi, koska ei tarvinnut ajatella yleisön tulevan ja menevän esityksen aikana.

Kino-Palatsi oli varsinkin aulatiloiltaan komeaa aikansa funkistyyliä. Muutenkin Turun elokuvateatterit edustivat pääsääntöisesti aikansa arkkitehtuuria. Turun Biografi Teatterissa oli muhkeat holvikaaret sisäänkäyntien edessä samaan tapaan kuin monissa kansallisromanttisissa rakennuksissa. Fritjof Strandellin suunnittelemat Scala ja Metropol taas olivat jugendtyylisiä; Strandell oli Turussa jugend-kauden suosituin arkkitehti, joka suunnitteli mm. Hjorten- ja Pantern-asuintalot Kaskenkadun varteen, Albatrossin Puolalanpuistoon ja Ukkokodin Multavierunkadulle. Krookin suunnittelema Casinon fasadi oli niin ikään koristeellista jugendia. 1920-luvulla rakennetut Bio-Bio, Kosmorama ja Kinola edustavat tyyliltään art deco -klassismia, mikä näkyi sekä rakennusten julkisivussa että etenkin sisätilojen koristelussa ja jäsentelyssä. Sodanjälkeiset teatterit olivat kaikki melko niukasti koristeltuja funktionaalisesti suunniteltuja saleja. Turun elokuvateattereissa ei siis ole käytetty kertaustyyliä — Helsingin Kino-Palatsi pyrki antamaan barokkivaikutelman — vaan on pitäyditty oman ajan arkkitehtuurissa. Näin voi väittää, vaikka klassismin jotkin koristeaiheet viittaavatkin antiikkiin. Vanha Kosmorama/Atena kylläkin toimi 1800-luvun alkupuolen empiretalossa.

Vanhoja teattereita myös korjattiin vastaamaan ajan vaatimuksia. Elokuvateatterit kilpailivat yleisöstä ja pyrkivät palvelemaan näitä yhä paremmin ja luomaan yhä komeammat katsomispuitteet. Elokuvateatteri Olympiia kunnostettiin 12 vuoden käytön jälkeen 1919 arkkitehti August Krookin suunnitelmien mukaan. Teatterisalia levennettiin ja rakennusta korotettiin, jotta saliin saatiin parveke. Eerikinkadun puoleinen fasadi uusittiin kokonaan ja siihen lisättiin toinen ovi. Eteisaulassa oli ovien välissä kassa ja sen yläpuolella toisessa kerroksessa konehuone. Saliin oli kaksi sisäänkäyntiä ja salissa kaksi pääkäytävää. Salin takaosassa oli kummallakin sivulla kaksi ja keskellä viisi neljän hengen aitiota, joissa oli eksoottiset pienimuotoiset valaisimet. Aitioiden kaiteen reuna oli päällystetty punaisella sametilla. Salissa oli parveke ja kapeat sivuparvekkeet. Sekä salin että parvekkeen lattia nousi tasaisesti taaksepäin. Valkokankaan eteen tehtiin orkesterisynvenys. Teatterissa oli puulämmitys, jota varten salin etuosassa oli kaksi kaa-

Olympian
uusittu sali.
Kuva: SEA.

keliuunia sekä orkesterisyvennyksessä ja eteisessä kamiinat.

Bio-Bio uudistettiin kesällä 1937 perusteellisesti kymmenen vuoden käytön jälkeen. Sen seinäpinnat jaettiin vaakasuoriin osiin ja maalattiin helsinkiläisen taiteilija A. Ruokolaisen suunnitelman mukaan vaaleilla väreillä. Teatteriin hankittiin uudet teräspuhtokoneet, jotka olivat veljekset Lampilan huonekaluliikkeen tuotantoa.

Vielä jäljellä oleva esimerkki funktionaalisesta ja hyvin suunnitellusta suuresta teatterisalista on Domino, joka rakennettiin 1956 Asunto Oy Humalistonkatu 7a:n sisäpihalle. Talon suunnittelivat arkkitehdit Olli Kestilä ja Pekka Pitkänen, joista jälkimmäinen piirsi elokuvateatteriosan. Sen sisäänkäynti oli kadulta avaraan aulaan, jossa oli lipunmyynti, makeiskioski ja lämpiötilat. Teatterisali leveni hieman takaosaa kohti ja sinne oli sisäänkäynti takaa kummaltakin puolelta. Teatterissa oli yli 600 paikkaa. Uloskäynti oli teatterin etuosasta suoraan pihamaalle.

Arkkitehti Pekka Pitkänen kertoo, että Domino on ainoa hänen suunnittelemansa elokuvateatteri. Valio-Filmin johtaja Nilsson auttoi, ja teknistä tietoutta antoi yhtiön palveluksessa ollut henkilö. Akustikko ei ollut mukana, mutta arkkitehdillä oli tietoa, miten sali saadaan soimaan: teatterisalin sivupintoihin pantiin vaimentavia elementtejä. Pitkänen oli nuorempana harrastanut paljon elokuvaa, joten katsojan näkökulma oli tuttu. Turussa oli elokuvateatterisaliin tehty keinutuolipohja jo Kino-Palatsiin ja se oli siihen aikaan yleisesti käytössä. Pitkänen olisi halunnut teatteriin mustat istuimet, sillä hänen mielestään musta olisi sopinut eriväristen vaatteiden kanssa, mutta Nilsson halusi vihreät. Vaaleista seinistä ei keskusteltu, sillä ne olivat siihen aikaan normaalit.

Turun Työväenyhdistys rakennutti 1956 työväentalon viereen Eerikinkatu 30:een hotelli-, ravintola- ja elokuvateatterirakennuksen arkkitehti Kahran suunnitelmien mukaan. Tiloihin tuli Turun kaikkien aikojen suurin elokuva-teatterisali Kino-Turku, johon mahtui 680 katsojaa.

Kauppiaskatu 13:een samalle tontille, jossa oli toiminut elokuvateatteri Kosmorama/Bio Pallas, rakennettiin 1958 uudisrakennus, johon tehtiin sisäpihalle kauppapiha ja sen yhteyteen elokuvateatteri Casino. Teatteriin oli sisäänkäynti takaa kummaltakin sivulta ja istuimet olivat yhtenä ryhmänä keskellä. Salissa oli 619 paikkaa. Uloskäynti oli valkokankaan vierestä.

Juuri ennen television tuloa 1950-luvulla usko elokuvan menestykseen oli vahva. Niinpä kaikki silloin rakennetut neljä teatteria olivat suuria saleja, joihin mahtui 600—700 katsojaa. Uusien salien Dominon, Kino-Turun ja Casinon muoto oli viuhkamainen ja erityistä huomiota kiinnitettiin siihen, että valkokangas näkyi kaikkialle hyvin. Entisessä kaupunginteatterissa, uudessa Kino Ritzissä, häitäsivät pylvää näkyvyyttä, kuten ne olivat haitanneet jo puheteatterin aikoihin, vaikka arkkitehti Aalto ei ollut asiaa uskoakaan. Kertoman mukaan Aalto ymmärsi pylväsongelman vasta, kun hänet oli istutettu niiden taakse.

Turkulaiset elokuvamiehet Aito Mäkinen ja Kauko Nurmi perustivat 1960-luvun alussa Kinoyhtiö Mäkinen & Nurmen, jonka ensimmäinen teatteri oli Humalistonkatu 8:ssa 320-paikkainen Bio Boston, joka avattiin 1961.

Turun ensimmäinen pieni art house -tyyppinen teatteri Astor tehtiin 1967 Kestilän taloon Humalistonkatu 3:een. Teatterin sisäänkäynti tuli porttikäytävän kohdalle, mutta mainoskyltti sijoitettiin siten, että se näkyi kadulle. Teatteritiloihin tuli pieni lämpiö, jossa oli yhdistetty lippu- ja makeismyymälä. Elokuvateattereiden konehuoneet piti rakentaa siten, että niihin oli sisäänkäynti ulkoa, mutta tässä tapauksessa sallittiin konehuoneen rakentaminen siten, että

sisäänkäynti oli lämpiötiloista, koska teatteri oli pieni ja poistumistiet hyvät. Tällöin elettiin jo nitraattifilmien jälkeistä aikaa, joten sekin lienee puoltanut ehdottomasta määräksestä joustamista. Astor, joka nykyäänkin toimii Diananimisenä omalla paikallaan, onnistui uudenlaisessa elokuvatilanteessa poimimaan katsojikseen taide-elokuvaan mieltyneitä katsojia. Yhtä selvästi tiettyyn yleisönosaan tai ohjelmistoon keskittyneitä teattereita olivat aiemmin olleet Rialtoksi muuttunut Metropol, joka keskittyi paukkurautakuviin ja loppuvuosinaan 1960-luvulla nonstoppeja pyörittänyt Kaleva, entinen Turun Biografi Teatteri.

Turun vanhat teatterit muuttivat silloin tällöin nimeä. Elokuva-ala on kansainvälistä ja niinpä valtaosa elokuvateatterin nimistä on ulkomaista perua. Hyvä esimerkki nimistön kehityksestä on mainitun Turun Biografi Teatterin nimistö: ensimmäinen nimi kuvastaa itsetietoisuutta ja ylivoimaisuutta turkulaisessa elokuvabisneksessä, toinen nimi Alhambra taas mykän elokuvan ohjelmistoon liittyvää eksotiikkaa ja kolmas nimi Kaleva kansallista henkeä. Turussa on myös otettu vanhoja nimiä uudiskäyttöön: kaupungissa on ollut kaksi Kosmoramaa, kaksi Casinoa ja kaksi Kino-Palatsia, joista uudempi on nykyisin kaupungin suurin elokuvakeskus.

1970-luvun lopulta lähtien turkulaiset elokuvateatterit on tehty keskustan ostoskortteleihin. Ne ovat olleet 2-9 salin teatteriryppäitä, joista niistäkin jo pienin, kahden salin Cinema, on lopettanut toimintansa. Kauppatorin laidassa oleva Eerikinkadun ja Linnankadun välinen kortteli kunnostettiin 1970-luvun lopulla kauppapihaksi arkkitehtitoimisto Casagranden suunnitelmien mukaan. Korttelissa toimi vuosisadan alkukymmeneltä 1960-luvun alkuun asti Metropol/Rialto-elokuvateatteri. Kauppapihaan tehtiin elokuvateatteri, johon tuli kaksi salia Cinema 1 ja 2. Isompaan saliin tuli 332 paikkaa ja pienempään 190. Salit sijoitettiin lämpiön molemmin puolin siten, että ne voitiin hoitaa samasta konehuoneesta.

Samoina vuosina tehtiin vanhaan Kino-Palatsiin lisäsälejä. Alkuperäisestä uimahallisuunnitelmasta johtui, että elokuvateatteriin tuli poikkeuksellisen komeat ja väljät aulatilat. Ne olivat niin väljät, että aulaan tehtiin 1974 100-paikkainen elokuvateatteri Kino Colt. Ison teatterisalin toiselle puolen tehtiin 1978 myös elokuvateatteri, 74-paikkainen Colt 2. Samaan aikaan Kino-Palatsin saliin laitettiin uudet tuolit ja salin paikkaluku laski noin sadalla.

Rypäleateattereiden rakentamisen pääsyitä ovat elokuvavalikoiman laajentaminen, mahdollisuus siirtää elokuva menestyksen mukaan salista toiseen, neliöiden tehokas käyttö, salien mielekäs koko suhteellisen pienelle kävijämäärälle ja henkilökustannusten vähentäminen. Henkilökunnan määrä ja tehtävät ovatkin kokeneet hyvin suuria muutoksia kuluneiden vuosikymmenien aikana. Alkuaikoina elokuvateatteri oli palvelulaitos, jossa työntekijät olivat pukeutuneet kuin hotellissa univormuihin. Esimerkiksi Turun Biografi Teatterissa vahtimestareilla ja paikannäyttäjillä eli konkipojilla oli kaikilla komeat virkalakit ja vahtimestareilla nauhakoristeiset takit. Orkesterin jäsenillä oli siniset kultanappiset univormut. Kinolassa taas oli 1930-luvulla paikannäyttäjätöillä erikseen talvi- ja kesäpuvut: talvipuku oli sininen ja siinä oli edessä samettia, pieniä nappeja ja poletteja, kun taas kesäpuvussa oli vaaleansininen silkkitakki ja valkoiset kaulukset. Makeistytöllä oli erilainen puku ja pillerihattu.

Turkuun tehtiin 1980-luvulla katetut kauppakeskukset Hansakortteli Kauppatorin länsipuolelle ja Juliankulma Eerikinkadun ja Brahenkadun kulmantontille. Näihin kumpaankin tuli ns. rypäleateatteri. Molemmat kauppakeskukset

elokuvateattereineen suunniteltiin turkulaisessa Casagranden arkkitehtitoimistossa. Hansakortteliin tuli Thalian kolme salia Aurakatu 10:n kohdalle korttelin sisäosaan siten, että toiseen kerrokseen tuli lipunmyynti ja kolmanteen 178-, 120- ja 90-paikkaiset salit. Teatterit voitiin hoitaa kahdesta konehuoneesta. Teatterit avattiin joulukuussa 1985. Juliankulmaan tuli toiseen kerrokseen viiden salin Julia-teatteri. Kolme salia rakennettiin rinnakkain ja kaksi vastakkain siten, että elokuvat voitiin näyttää kolmesta konehuoneesta. Teattereiden lipunmyynti ja aulatilat tulivat osaksi kauppakeskuksen sisäpihaa.

Suurin, yhdeksän salin teatteriryppäs rakennettiin 2000-luvun alussa Kauppiaskadun varteen kortteliin, jossa olivat vuosien kuluessa toimineet Kosmorama/Bio-Pallas, Kinola/Formia ja Casino. Turun uuden Kinopalatsin Schaudman arkkitehdit Oy:n toimistossa piirtänyt arkkitehti Seppo Leinikka kertoo suunnittelun lähteneen siitä, että korttelin omistanut Verdandi-yhtiö halusi tutkia erilaisia toimintamahdollisuuksia. Koska korttelissa oli vuosien kuluessa toiminut kolme elokuvateatteria, haluttiin myös se mahdollisuus selvittää.

Etsittiin erilaisia ratkaisuja esimerkiksi salien lukumäärä suhteen. Mallina katsottiin Helsingin Tennispalatsia ja Kinopalatsia sekä Tukholman teattereita. Niiden perusidean mukaan lähdettiin laatimaan suunnitelmia. Sisustussuunnittelussa oli mukana sama arkkitehti, joka on suunnitellut myös muita tulevan vuokralaisen Sandrew-Metronomen teattereita. Teattereiden väriskaala on tumma. Äänentoistoon, näkyvyyteen ja istuinväljyyteen liittyvä THX-standardi vaikutti tilankäyttöön ja akustiseen suunnitteluun, jossa oli alan asiantuntija mukana. Teatterisalien väliin tehtiin paksu seinärakenne, jotta äänet eivät kuuluisi läpi. Kinolan säilyttämismahdollisuuksia tutkittiin, mutta THX-vaatimukset eivät sopineet tilaan. Käytännössä salia levennettiin ja lyhennettiin. Näin Kinolan paikalle tuli 510 hengen sali. Vanhasta Kinolan aulasta jäi pieni sisääntulo-osa, joka entistettiin osaksi kahvilatiloja.

Suunnittelun edetessä entisen (1950-luvun) Casinon tilat tulivat mukaan projektiin. Vanhaa Casinon salia lyhennettiin ja uuteen saliin tuli penkki-imitoituksen sallimat 231 istumapaikkaa. Saliin tuli lisää jyrkkyyttä. Koko teatterikompleksin alle tuli autopaikkoja. Ne ja paksut seinät olivat vaikea yhdistelmä, koska alarakenteisiin piti saada riittävä lujuus. Lisäksi suunnitteluun vaikutti rakennuksen korkeus, sillä päätösten mukaan sisäpihalle rakennettu osa ei saanut näkyä torille. Vanhojen Casinon ja Kinolan salien kanssa ensimmäiseen kerrokseen tuli kaksi 92 hengen salia. Yläkerrokseen tuli viisi salia, joista isoimpiin mahtuu 176—184 katsojaa ja pienimpiin 90—96 henkeä. Uuden Kinopalatsin keskellä on korkea aulatila, jossa on lipunmyynti ja muut myyntipisteet sekä sisäänkäynti viereiseen kahvilaan. Aulatila muistuttaa korttelin sisäpihaa Helsingin Tennispalatsin tapaan. Elokuvamainokset ovat sisäänkäynnin yhteydessä seinillä valokaapeissa. Uusi sisäänkäynti tuli Kinolan vanhan poistumiskäytävän paikalle.

Turussa toimi 2002 Kinopalatsin yhdeksän, Julian viisi ja Thalian kolme salia sekä elokuvateatteri Diana (ent. Astorin) tiloissa. Suurista teattereista on jäljellä Domino, mutta siellä ei ole säännöllistä kaupallista elokuvaesitystoimintaa. Elokuvakerhot ja elokuva-arkisto käyttävät edelleen sen suurta salia.

Teksti perustuu Pajasta Palatsiin -kirjassa 1997 julkaistuun artikkeliin "Etupenkkiin maksoi mitä maksoi" s. 34—82. (Pajasta Palatsiin, Turun elokuvaelämän historia, toim. Ari Honka-Hallila, Helena Honka-Hallila, Hanna Kangasniemi ja Hannu Salmi, Jyväskylä 1997), sekä 2001 tehtyihin täydentäviin Domino ja Turun uutta Kinopalatsia koskeviin haastatteluihin.